

Pracovní název: Náboženství napříč Evropou

Pracovní téma: Skladba religiozity a její determinanty: Zaměřeno na ČR v mezinárodní komparaci

Stav textu ke dni: 19. 1. 2013

Antonín Paleček, učo: 98347

Úvod

Vezměme do rukou globus planety Země a pomalu s ním otáčejme. Spatříme pět obydlých kontinentů, se zeměmi definovanými svými historicky vyjednanými hranicemi, které jsou dále dělitelné na jednotlivé regiony, města a venkov. Všechna tato území již v hluboké historii osídlil homo sapiens, jenž svoji tendencí ke skupinovému životu a svými charakteristikami utváří sociální a demografickou strukturu každé společnosti, přičemž je na druhé straně svými charakteristikami sám společenským produktem. Napříč všemi vývojovými etapami lidstva, lokalitami i sociálními skupinami člověk vždy hledal a stále hledá, odpovědi na základní filozofické otázky, otázky jak a proč vzniknul vesmír a život, zda bude jeho existence pokračovat i po smrti, kdo nebo co je tvůrcem jemu nepochopitelných jevů i mnoho dalších. Vztahy k těmto otázkám lidé definovali jako vztahy k nadpřirozenu a nadpřirozeno jako opak přirozeného, tedy vysvětlitelného přírodními vědami. Je pravdou, že racionální věda dnes vysvětluje mnoho jevů dříve chápaných jako jevy nadpřirozené, například zemětřesení či záplavy dnes moderní člověk nepovažuje za Boží trest, ovšem základní filozofické otázky člověka zůstávají stále vědecky nevysvětlené. Na tyto otázky nabízely a stále nabízejí odpověď jednotlivá náboženská učení, i když odpovědi bez možnosti vědeckého ověření. Náboženství jako víra v nadpřirozené bytosti a objekty disponující nadpřirozenými silami se etablovalo jako součást každé kultury. Ovšem podobně jako hovoříme o kulturní rozmanitosti, tak stejně lze sledovat i dnešní rozmanitost jednotlivých náboženských konfesí. Spolu s Emilem Durkheimem bychom tedy mohli obecně říci, že náboženství je vztah člověka k nadpřirozenu a z tohoto vztahu vyplývající potencionální závazky, kdy přijetí sdílené věrouky a kolektivních rituálů zakládá církev nebo náboženské hnutí. [Durkheim 2002] Takto nám v dnešní době nepřeborné množství náboženských věrouk předkládá více či méně si podobné či rozporující obsahy vysvětlení nadpřirozena. K tomuto substancionálnímu náhledu je nutno uvažovat i o funkcích náboženství ve společnosti. Jednotlivé věrouky se často liší svými obsahy a také defínují rozdílná pravidla, která jsou různě závazná a také odlišně sankcionovaná. Takováto pravidla ošetřují nejen kolektivní náboženské rituály, ale i sdílené hodnotové postoje a jednání věřících konkrétní konfese v každodenním životě a tím se podílí

na utváření sociálních identit a společenského řádu. Tato funkce je však kohezivní pouze uvnitř náboženských skupin, vně, tedy meziskupinově se může stát funkcí diferencí a distanční. Náboženství v celé historii lidstva ovlivňovalo lidské myšlení i jednání a bylo také často spontánním nebo využitým zdrojem sociálních napětí a konfliktů. Na světě snad ani neexistuje etnická skupina, národ či stát, který nikdy nepozvedl zbraň ve jménu svého náboženství. Zmíňme alespoň příklad středověké Evropy, jejíž historie je plná střetů mezi katolickými a protestantskými zeměmi i vnitřních konfliktů uvnitř mnoha zemí nebo nedávný případ rozpadu bývalé Jugoslávie. Nábožensky legitimizovaná napětí i konflikty bychom mohli nalézt nejen v historii, ale i v době nedávné i současné. Ovšem náboženství nebylo přítomno jen u převratných historických předělech a událostech, ale i v každodenním životě společnosti. Přijetí věrouky a v ní obsažených pravidel, může ovlivňovat hodnotové postoje i jednání věřících, například volební preference, sociální a kulturní kapitál, národní identitu, sociální kohezi a distanci, míru rozvodovosti, plodnosti, potratovosti atd., kdy tyto hodnotové postoje a jednání zpětně ovlivňují budoucnost společnosti, její kultury a tedy i náboženství. Můžeme tedy uvažovat o tom, že náboženství má stále své obsahy, svoji společenskou pozici a vliv. Samozřejmě, jinak než tomu bylo v minulosti a jinak než tomu pravděpodobně bude v budoucnosti.

Asi bychom těžce hledali urbánní celek, město, mnohdy i vesnici, kde nestojí a není provozován kostel, mešita, synagoga nebo jiný svatostánek, určený ke kolektivním rituálům. Otázkou na jedné straně samozřejmě zůstává, zda je církevní servis v těchto svatostáncích využíván ve stejné míře jako tomu bylo v minulosti. Na straně druhé bychom mnohdy našli tyto objekty provozované různými církvemi v těsném sousedství. Přítomnost náboženství ve společnosti se tedy nemění pouze kvantitativně, ale i kvalitativně. Nelze opomenout i migrační toky věřících i import a akulturaci různorodých věrouk, čehož důsledkem je stále narůstající dostupnost mnoha náboženství a v zemích s náboženskými svobodami i pluralita náboženského trhu. V globálním náhledu bychom mohli hovořit o současném nárůstu kulturní různorodosti a procesech kulturního prolínání a akulturace. To by nemělo být překvapivé. Pokud celá lidská společnost prochází neustálým procesem vývoje, kdy se jednotlivé kultury vzájemně ovlivňují i prolínají, samozřejmě mnohdy s výraznými meziskupinovými rozdílnostmi, pak proč by tomu mělo být v případě náboženství jinak, vždyť právě proměňující se lidská společnost, její členové, jsou nositeli víry a konateli náboženských praktik. S procesem vývoje společnosti se tedy proměňují pouze náboženské obsahy a funkce, náboženství ve svém durkheimovském konceptu stále zůstává součástí lidské společnosti. Ovšem, jaké jsou dnes tyto obsahy a funkce a jaké jsou příčiny dnešního

stavu? Nebo také přesněji. Jaká je současná skladba religiozity v ČR v porovnání s dalšími evropskými, případně i mimoevropskými, zeměmi a jaké jsou její determinanty. A následně, jak tato skladba religiozity ovlivňuje hodnotové postoje a jednání ve společnosti.

V předešlém textu byly několikrát zmíněny pojmy náboženské obsahy a funkce náboženství. K těmto dvěma konceptům je třeba připojit i třetí, religiozitu, která je souborem jednotlivých dimenzí měř vztahů a praktik vůči nadpřirozenu. [Nešpor 2008] Můžeme například sledovat subjektivní míry religiozity v dimenzi víry v Boha, deklarovaného náboženského vyznání, víry v posmrtný život, v účinnost magie atd. nebo objektivní míry četností participace na náboženských obřadech, modlení, praktikování magie atd. Religiozita je multidimenzionální, její jednotlivé dimenze mohou být ve vzájemném vztahu a každá z nich má také své determinanty, determinanty více či méně ovlivňující jednotlivé dimenze v časové i mezinárodní rozdílnosti. Pokud světový názor, na škále od náboženského, přes agnosticismus až po ateismus, ovlivňuje hodnotové postoje i jednání člověka, pak by mělo být nejen užitečné, ale i potřebné zkoumat nejen současnou skladbu religiozity a její determinanty, ale i vliv náboženství na jedince i společnost.

Tato práce se především zaměřuje na současný stav religiozity v české společnosti, který je komparován se stavy v dalších zemích Evropy a i některých zemích mimoevropských, zúčastněných v International Social Survey programme 2008 (ISSP). Mezinárodní datový soubor ISSP 2008 byl zvolen především proto, že jako jediný mezinárodní survey obsahuje nejen otázky indikující současnou religiozitu respondenta v mnoha tradičních i netradičních formách, ale ve formách tradičních i jeho religiozitu ve formativním období i religiozitu jeho rodičů. Tyto indikátory nám dovolí sledovat vliv rodiny původu a období primární socializace na religiozitu dospělého jedince v současnosti, tedy v roce sběru dat. ISSP 2008 obsahuje data za 24 evropských zemí z celkového počtu 47 suverenních evropských států, proto budeme tyto země považovat za reprezentativní vzorek pro celou evropskou populaci.

Z mimoevropských se ovšem této vlny ISSP zúčastnilo pouze 14 zemí, což nelze považovat za reprezentativní vzorek. Proto budeme mimoevropské země sledovat jen v některých konkrétních případech pro možnost srovnání.

Příčiny současného stavu religiozity i rozdílnosti či podobnosti mezi jednotlivými zeměmi, budeme v této práci vysvětlovat třemi základními okruhy teorií, teoriemi sekularizace, transformace nebo revitalizace.

V první kapitole představíme současnou skladbu religiozity v některých jejích tradičních a institucionalizovaných i detradicionalizovaných a individualizovaných formách. Na základě teorií sekularizace, teorií racionální náboženské volby, regulace státu a teorií primární

socializace budeme sledovat sílu jednotlivých makro i mikro determinantů, ovlivňujících míry jednotlivých dimenzí religiozity v současnosti. Mezi makro determinanty řadíme aspekty spojené z mírou modernizace země a mezi mikro hlavně vliv rodiny původu, formativního období jedince, partnera a míru individualizace. Analytické výsledky této úvodní kapitoly zároveň slouží jako rozcestník a otevírají témata kapitol dalších. Druhá kapitola se úžeji zaměřuje na míry inter a intragenerační reprodukce/mobility v tradičních formách religiozity a její determinanty. Výsledkem hodnot obou transmisí je míra tradiční religiozity v současnosti. Třetí kapitola zkoumá vztah mezi sebedeklarací náboženského vyznání a přijímáním věrouky i závazných pravidel, která jsou obsažena v jednotlivých náboženstvích. Tato deklarace nemusí být podřízena pouze vztahem jedince ke konkrétní věrouce či církvi, ale může být ovlivněna i „social desirability“. Pokud člověk přijímá nebo odmítá víru v nadpřirozeno, mohli bychom se dále ptát, jaké jsou ve společnosti představy o nadpřirozených bytostech, objektech či jevech. Na tyto otázky by měl odpovědět kvalitativní výzkum ve čtvrté kapitole, zaměřující se na objektivizaci nadpřirozena a zdroje internalizací těchto objektivizací. V první kapitole jsme mezi jinými sledovali i vliv rodiny původu na formativní období potomka. Ovšem v úplné nukleární rodině se na výchově dítěte mohou rozdílně podílet rodiče oba. Proto v páté kapitole budeme sledovat jednak náboženskou homogamii rodičů ve vztahu k mezigenerační reprodukci religiozity a za druhé i determinanty ovlivňující míru světonázorové, tedy náboženské a sekulární homogamie ve společnosti. Dále, pokud jsme v první kapitole zkoumali dimenze religiozity a jejich mezinárodní rozdílnosti, pak se jednalo o hodnoty průměrů v jednotlivých zemích. Proto je šestá kapitola zaměřena na regionální rozdíly v mírách religiozity, kdy budou hledány potenciaální příčiny těchto diferencí. V poslední, sedmé, kapitole se podrobněji zaměříme na funkce náboženství v tradičních i v rámci některých detradicionalizovaných a individualizovaných forem.

.1. Kapitola: Skladba religiozity a její základní determinanty (pracovní název)

Z výsledků mnoha empirických prací je patrné, že současná ČR patří v tradičních formách religiozity mezi nejvíce sekulární nejen mezi post-komunistickými zeměmi, ale i dalšími zeměmi Evropy i celého světa. [např. Hamplová 2000; Lambert 2004; Nešpor 2010; Need, Evans 2001; Zrinscak 2004; Polack 2008] Ale i evropské a mimoevropské země nejsou v jednotlivých dimenzích religiozity homogenní, jejich dnešní skladba jednotlivých dimenzí religiozity se navzájem více či méně podobá či různí. Obecně bychom mohli hovořit o rozmanitosti religiozity nejen na úrovni mezinárodní, ale i o rozmanitostech v rámci jednotlivých regionů zemí. Toto je stav současný. Ovšem historicky náboženství i jednotlivé

církve měly a v některých zemích dosud mají, významné pozice i vliv v životech lidí i celé společnosti [McLeod 2007; Mišovič 2001; Rémond 2003; Sokol 2003], samozřejmě s určitými rozdílnostmi v rámci jednotlivých kultur. Historický vývoj lidské společnosti tedy byl a je stále provázen procesy změn významů náboženství v životech lidí i celé společnosti. Na jedné straně můžeme hovořit o procesech sekularizace, tj. kvantitativně měřitelného poklesu religiozity v důsledku úrovně modernizace společnosti. Za druhé o procesech transformace, kdy sice dochází k sekularizaci v tradičních a institucionalizovaných formách religiozity, ale jedná se spíše o kvalitativní posun k formám netradičním a individualizovaným. A nakonec lze hovořit o procesech revitalizace náboženství, případně desekularizaci, při kterém opět společenský význam náboženství kvantitativně narůstá. [Tschannen 1994] Takto máme tedy zhruba vymezené tři základní okruhy teorií, které nám mohou napomoci k vysvětlení příčin změn v jednotlivých dimenzích religiozity, které jsou dále příčinou současného stavu.

.1.1. Teorie (pracovní název)

Sekularizační teze obecně vysvětluje pokles společenského významu náboženství v závislosti na procesu modernizace společnosti. [srov. Lužný 1999] Modernizaci, tedy vývojovou změnu, bychom mohli sledovat ve více dimenzích. Například jako proces societalizace (při přechodu od tradiční organizace společnosti k moderní), kdy je význam lokálních vztahů a vazeb založených na náboženských hodnotách a pravidlech nahrazován racionální byrokratickou organizací společnosti a kdy klesá význam kognitivních, výkladových, saturačních a organizačních funkcí náboženství ve prospěch racionálních a byrokratických institucí. [Wilson 1982] Podrobněji, ve strukturálně funkčním náhledu, plní institucionalizované náboženství funkce zprostředkování vztahu člověka k nadpřirozenu, udržování společenského řádu a tvorbu identity, funkce integrační s návazností sociálního kapitálu, čímž saturuje pocity jistoty, bezpečí a příslušnosti člověka. [O'dea 1966; Norris, Inglehart 2004] Mohli bychom tedy předpokládat, že s narůstající mírou modernizace bude náboženství ztrácet svůj společenský význam ve prospěch světských byrokratických institucí. Přesněji s modernizací, která zvyšuje míru saturace základních potřeb člověka, kterými jsou životní úroveň, zdraví, bezpečí a pocit jistoty, bude klesat míra institucionalizované religiozity.

Pokud však uvažujeme, s procesem modernizace, o poklesu významu institucionalizované religiozity, tedy věrouky, norem a kolektivních praktik zprostředkovaných experty, tj. církvemi a náboženskými hnutími, pak to ještě nemusí znamenat pokles religiozity na rovině

individuální. Institucionální specializace náboženství, výrazná zvláště u křesťanských církví, může být v opozici vůči autonomním náboženským potřebám individualizovaného jedince. [Luckmann 1967] S modernizací společnosti, jako emancipačně individualizačního procesu [Beck 2004] a s poklesem tradičních hodnot a orientací na individuální rozhodování [Halman 1996], bychom sice mohli předpokládat pokles tradiční religiozity zprostředkované církevními autoritami, ovšem vztah jedince k nadpřirozenu nezaniká, ale stává se závislým na jeho individuální volbě, tj. náboženství se přesouvá do méně viditelných privatizovaných forem, například synkretických hnutí. [Luckmann 1967] Také bychom mohli uvažovat o poklesu církevní příslušnosti, který nemusí být doprovázen i poklesem vztahů k nadpřirozenu, tj. o „believing without belonging“ [Davie 2009]. Ztráta církevního monopolu na zprostředkování vztahů k nadpřirozenu a míra pocíťovaného individualismu jedince, jako jeho orientace na osobní hodnotové postoje [Halman 1996], umožňuje jedinci „putovat a hledat“ mezi jednotlivými náboženstvími, získávat osobní zkušenosti, což ve svém důsledku může znamenat i jeho subjektivní vztah k nadpřirozenu konstruovaný z širokého spektra věrouk a praktik nedefinovaných autoritami. [Hervieu-Leger 1998, 2004; Polack 2008]. Ze pozitivního vztahu mezi mírou individualizace a religiozitou mohou vyvstávat dva předpoklady. Jednak, s nárůstem individualizace ve společnosti by měla klesat tradiční církevní religiozita, jejíž pokles ale nemusí znamenat pokles religiozity privátní. Za druhé, s růstem individualismu jedince bude narůstat podíl jedinců, jejichž religiozita bude skladbou z více různorodých věrouk i praktik. Individualizace, jako sociální jev, je úzce spojena s urbanizací, kde směrem k vyšším urbánním celkům klesá vliv sociální kontroly a tradic. Z těchto důvodů je možno předpokládat nižší míru religiozity u jedinců z vyšších urbánních celků. [White, Guest 2003] Možnost individuální preference jednoho náboženství z nelimitované nabídky nebo výběru vlastního vztahu k nadpřirozenu z více věrouk je závislá jednak na různorodosti náboženského trhu a jednak na regulaci tohoto trhu autoritami. Teorie náboženského trhu „supply-side theory“ předpokládá, že se vzestupnou různorodostí nabídky bude narůstat i možnost uspokojení rozmanitosti preferencí napříč celou populací a následovně tedy i spotřeba této nabídky, tj. nárůst religiozity. Opačně, pokud bude náboženský trh limitován monopolem jedné denominace nebo regulací státu či jiné autority, i ve smyslu prosazování sekulárního světového názoru, pak dochází k omezení rozmanitosti trhu a následně i k poklesu míry religiozity. [Iannaccone 1990,1991; Stark, Iannaccone 1994] Pokud budeme v ekonomickém náhledu uvažovat o samoregulaci náboženského trhu, tedy o reakci nabídky na schopnosti poptávky, pak by měla být rozhodujícím determinantem rozmanitosti trhu hlavně jeho řízená regulace. Například regulace státu v podobě prosazování jednoho státního

náboženství, kdy vzniká monopol jedné církve nebo prosazování ateistického světového názoru a potlačování náboženství, což znamená direktivní sekularizaci celé společnosti. Z historie je obecně známo, že v mnohých zemích tvořila některá s tradičních církví ne-li přímo monopol, pak určitě významnou majoritu a v mnohých zemích je tomu tak i dodnes. [např. McLeod 2007; Nešpor 2010] Dále, ateistický světový názor byl prosazován v zemích s komunistickými totalitními režimy, kde také docházelo k přímým sankcím nebo marginalizaci církví, duchovních i věřících. Ovšem také s rozdílnou intenzitou mezi zeměmi i v čase, dle konkrétních stavů a změn protináboženské politiky. [např. Froese 2002; Tomka 1998, 1999] Po pádu komunistických režimů docházelo k obnovení plurality náboženského trhu, které bylo v mnoha zemích, v souladu s teorií náboženské nabídky, doprovázeno revitalizací. Ovšem tento proces revitalizace neproběhl ve všech post-komunistických zemích se stejnou intenzitou a v některých nevyplýnul v oživení, ale spíše jen ve zpomalení poklesu religiozity. Příkladem významné míry revitalizace by mohlo být Rusko nebo Ukrajina, příkladem stálého poklesu ČR nebo Estonsko. [Borowik 2002; Need, Evans 2001; Froese 2002, 2004a, 2004b] Na základě těchto empirických výsledků lze předpokládat, že obnovení pluralitního náboženského trhu není jediným determinantem pro revitalizaci religiozity po pádu komunistických režimů. Mezi zeměmi, ve kterých k revitalizaci došlo či ne, mohou být i další rozdílnosti, například úroveň modernizace, která snižuje vliv sociálního a ekonomického ohrožení jedince, vlivu tradic a také nelze opomíjet možnost spojení náboženství a národnostní identity. Ovšem, oproti supply-side teoriím by mohl mít nárůst rozmanitosti náboženského trhu i další následky pro vztah člověka k nadpřirozenu a jeho aktivní členství v církvi nebo náboženském hnutí. S pluralitou náboženského trhu narůstá rozmanitost nabídky různorodých, tedy i sekulárních, mnohdy si vzájemně odporujících, výkladů světa, což může na jedné straně vést k poklesu věrohodnosti kognitivní funkce náboženství i k poklesu religiozity jako celku. [Berger 1967] Ovšem, na druhé straně by tato rozmanitost mohla mít i kohezivní funkci, kdy se věřící, příslušníci konkrétní církve, úžeji semknou k obraně svého „jedině pravdivého“ vyznání před vlivem ostatních náboženských či sekulárních výkladů světa. [Nešpor 2010: 46] Tato koheze a obrana by mohla vyústit v silnější vztah k dané církvi, který by dále mohl hypoteticky ovlivňovat církevní aktivity příslušníků, například četnosti participací na kolektivních rituálech. Opačně, pokud je přijímaná věrouka skladbou z více náboženství, pak bychom mohli předpokládat, že takovýto jedinci se budou chovat více individualizovaně a jejich četnosti na kolektivních rituálech budou nižší.

Ať již uvažujeme o vlivu modernizace či regulace náboženského trhu, uvažujeme vždy o systémových podmínkách, které ovlivňují proces sekularizace, transformace nebo revitalizace. Nositel náboženskosti, ať již jako hodnotového postoje nebo praktik, je ale vždy lidský jedinec, kdy populace těchto jedinců tvoří skladbu religiozity ve společnosti. Vzhledem k neustálé mezigenerační obměně je tedy přetrvávání religiozity ve společnosti závislé na její stálé mezigenerační reprodukci. [Bader, Desmond 2006; Hervieu-Leger 2000; Mueller, Elder 2003] Každá nastupující generace internalizuje systém významů, tedy i světový názor, objektivizovaných a externalizovaných již předešlými generacemi. Z hlediska úspěšnosti těchto internalizací je nejdůležitější formativní období člověka, tedy období primární socializace. [Berger, Luckmann 1999] Mezi nejvlivnější primárně socializační instituce můžeme řadit nukleární a širší rodinu, vzdělávací systém, vrstevnické skupiny, masmédiá atd., kdy je každý proces primární socializace vzhledem ke kulturní i časové diskontinuitě jedinečným. Mezigenerační reprodukce religiozity, z rodičů na jejich potomky, je tedy odvislá od úspěšnosti primární náboženské socializace, na níž se podílí více institucí, které jsou spolu s tímto procesem zasazeny do určitých společensko-historických kontextů. Navíc, primárně socializovaný jedinec nemusí být pouze pasivním příjemcem, ale může i aktivně ovlivňovat konstrukci své socio-náboženské identity na základě svých zkušeností a voleb. Možnost volby je odvislá od míry individualizace, která je obecně odvislá od míry modernizace společnosti. [Hervieu-Leger 1998] Pro formativní období jedince, tedy pro konstrukci jeho náboženské identity i zkušeností z náboženských praktik, se tedy jeví nejdůležitějším vliv rodičů. [Myers 1996; Need, De Graaf 1996] Ovšem, v nukleární rodině, jako nejdůležitější primárně socializační instituci, je možno uvažovat i o genderové rozdílnosti rolí rodičů, ale i o genderové rozdílnosti socializace potomků, kdy tyto aspekty vyplývají v silnější primárně socializační roli matky a úspěšnější reprodukci v linii matka-dcera. [Walter, Davie 1998] Také bychom mohli uvažovat o vlivu důležitosti náboženství v životě rodičů, která by měla vyústit v silnější důraz na primární náboženskou socializaci potomků. Tuto míru důležitosti je možno indikovat důležitostí světového názoru při párovém výběru, tedy s mírou náboženské homogamie. [Kalmijn 1991] S vyšší důležitostí náboženství v životech rodičů by měla pozitivně korelovat i míra mezigenerační reprodukce religiozity. S koncem formativního období však vývoj religiozity jedince nekončí. Dospělý jedinec se sice vymaňuje z přímého vlivu svých rodičů, ovšem jeho religiozita může být ovlivňována dalšími faktory, například religiozitou či nenáboženským světovým názorem jeho partnera [Grotenhuis, Scheepers 2001] a mnohými dalšími faktory v závislosti na systémových podmínkách společnosti. Mezi těmito mnohými faktory je však primární náboženská

socializace, jako první otisk ve formativním období jedince, považována za nejdůležitější pro religiozitu jedince po celý jeho život. [O'Connor, Hoge, Alexander 2002]

Pokud budeme sledovat míry jednotlivých dimenzí religiozity, mohli bychom předpokládat, že religiozita dospělého jedince bude ovlivněna jednak přítomností/nepřítomností primární náboženské socializace v jeho formativním období a dále pocíťovanou důležitostí náboženství v případě jeho rodičů, která bude v pozitivním vztahu s důrazem na náboženskou socializaci jejich potomků. Důraz na primární náboženskou socializaci však bude rozdílný v závislosti na genderu potomka. Samozřejmě, obě transmise, inter i intragenerační jsou dále zasazeny do systémových podmínek. Výše modernizace společnosti a z ní vyplývajících dalších faktorů, například životních jistot, míry individualizace, urbanizace, ekonomického rozvoje, náboženské plurality atd.

.1.2. Metodologie

Empirická část této i mnoha dalších kapitol, je založena na sekundární analýze datového souboru International Social Survey Programme 2008 (ISSP), který obsahuje kvantitativní data konstruovaná z odpovědí respondentů ze 40ti Evropských i mimoevropských zemí. Této vlny ISSP se zúčastnilo 26 evropských zemí z celkového počtu 47, proto budeme těchto 26 zemí považovat za vzorek reprezentativní pro celou evropskou populaci. 14 mimoevropských zemí, zúčastněných ve vlně 2008 naopak za reprezentativní pro všechny mimoevropské země považovat nelze. Z těchto důvodů se budeme zaměřovat především na analýzy zemí Evropy a země mimoevropské zkoumat jen jako konkrétní případy pro možné komparace.

Míra modernizace jednotlivých zemí (jako makro indikátor) bude indikována hodnotami Indexu lidského rozvoje (HDI), který je konstruován z hrubého domácího produktu země na hlavu, úrovně vzdělanosti, zdravotní péče a dalších indikátorů. Tato data jsou dostupná z reportů United Nations [United Nations 2011].

míra individualizace jedince, v závislosti na jeho potencionální emancipaci od vlivů tradic, bude indikována dle jeho bydliště ve městě nebo na venkově.

Míra náboženského individualismu jedince, jako jeho hodnotový postoj potencionálně ovlivňující jeho jednání, by mohl být indikován otázkou: mám svůj vlastní způsob jak být ve spojení s bohem i bez církví a participace, viz otázka V47 v ISSP 2008.

Míra nacionalismu je indikována otázkou: Jak hrdý jste na svoje občanství, národnost. Tato otázka je součástí World Value Studies (WVS) a European Value Studies (EVS) vlny 2008. Jedná se tedy o makro indikátor populace konkrétní země.

V této, i některých dalších kapitolách budeme sledovat skladbu religiozity v následujících dimenzích. Církevní příslušnost potomka v jeho dospělosti bude indikována sebedeklarací náboženského vyznání respondentem. Podobně náboženská příslušnost respondenta v jeho dětství i příslušnost jeho rodičů. Institucionalizované náboženské praktiky lze indikovat četností participace na bohoslužbách, případně ročním průměrem. Podobně budou tyto indikátory tradiční religiozity sledovány i v případě respondentova dětství i jeho rodičů v tomto období. Dále, četností modlení mimo církevní obřady je možno považovat i za privátní formu religiozity, tj. indikovat privátní náboženské jednání. míra ztotožnění se s věroukou křesťanských náboženství je indikována velikostí indexu křesťanství, který je sumovaným indexem ze čtyř položek: Víry v Boha, nebe, peklo a náboženské zázraky, viz otázky V34, V36, V37 a V38. Podobný čtyřpoložkový index užitíme k indikaci víry v nadpřirozené síly mimo oficiální křesťanskou věrouku, tj. víry v amulety, horoskopy, věštce a léčitele, viz otázky V78, V79, V80 a V81.

Pokud potomek ve svém formativním období religiozitu rodičů nereprodukoval, pak musel zákonitě projít procesem horizontální mobility. Horizontální mezigenerační mobilita však může mít vzhledem k religiozitě či nenáboženskému světovému názoru rodičů i potomků dva směry. Jednak, pokud potomek nereprodukoval religiozitu rodičů, pak prošel procesem dekonverze. Za druhé, pokud byl potomek primárně socializován s religiozitou aniž by tato religiozita byla indikována u jeho rodičů, pak prošel procesem konverze. [Wright, Giovanelly, Dolan, Evan 2011] Stejně procesy konverze a dekonverze můžeme sledovat i při transmisi intragenerační.

.1.3. Analýza (pracovní název)

Tato první kapitola neaspíruje na podrobná, hlubší, analytická zaměření, ale jejím významem je spíše deskripce současného stavu měř jednotlivých dimenzí religiozity v zemích evropských, v některých případech i mimoevropských. Je třeba uvést, že ze 47 suverenních států Evropy [Wikipedia 2013] je ve vlně ISSP zastoupeno 26 zemí, což by bylo možno považovat za reprezentativní vzorek pro zobecňování analytických výsledků pro evropskou populaci. Ovšem, ze zemí mimoevropských je v ISSP 2008 zastoupeno pouze 14. Proto se budeme především zaměřovat na Evropu a mimoevropské země budou analyzovány pouze v některých případech a odděleně, přesněji, výsledky ze zúčastněných evropských zemí budou zobecňovány na celou Evropu, ale výsledky ze zemí mimoevropských pouze pro možnost komparace bez možnosti zobecnění.

V této první kapitole budeme jednak sledovat jednotlivé dimenze religiozity, jejich míry v mezinárodní komparaci, usuzovat o potencionálních determinantech a následně dle těchto deskriptivních a exploračních výsledků budeme nastiňovat další možná témata této práce, která budou podrobněji analyzována v následujících kapitolách.

/Tab. 1 bude zde, zatím na konci textu

V horní části tabulky 1 můžeme sledovat hodnoty jednotlivých dimenzí religiozity v evropských zemích, které jsou seřazeny vzestupně dle hodnot prvního sloupce, tedy podílů v populacích zemí s deklarací náboženského vyznání, kterou indikujeme náboženskou příslušnost. V dolní části tabulky následují podobně seřazené mimoevropské země. V dimenzi deklarované náboženské příslušnosti je ČR podílem (35,3 % z celé populace) bezkonkurenčně nejvíce sekulární mezi všemi zeměmi zúčastněnými v ISSP 2008 a i v dalších dimenzích se řadí mezi nejsekulárnější. Dále, s výjimkou ČR, nejsou v mnoha post-komunistických zemích současné podíly s náboženskou příslušností nižší oproti mnoha evropským zemím s dlouhou demokratickou tradicí ani mnoha zemím mimoevropským. Spíše naopak. Nelze tedy říci, že by evropské země, které prošly násilnou sekularizací v období vlády komunistických totalitních režimů, byly v této dimenzi religiozity sekulárnějšími oproti ostatním zemím Evropy. Samozřejmě, toto jsou hodnoty měřené v roce 2008, tj. téměř 20 let po pádu komunistických režimů. V tomto okamžiku tedy nemůžeme odlišit, zda se násilná sekularizace v období komunismu setkala s rozdílným úspěchem nebo odporem v jednotlivých zemích nebo zda došlo v těchto zemích po pádu komunismu k revitalizaci v rozdílných mírách či nedošlo vůbec. Případně zda jde o vliv těchto tří faktorů, samozřejmě v časové diskontinuitě. Tyto otázky (v oblasti tradičních forem religiozity) by měly být řešeny při sledování měř inter a intragenerační reprodukce/mobility religiozity v 2. kapitole. Podobně i v dalších dimenzích religiozity patří ČR mezi nejvíce sekulární země. Například v ročním průměru participace na bohoslužbách nebo modlení, kde se ovšem k nejsekulárnější ČR přiřazuje i Rusko, Ukrajina, ale také skandinávské země a případně některé další země spojované s protestantskou tradicí. Ovšem, všimněme si, že deklarovaná příslušnost u všech zemí nekoresponduje s náboženskými praktikami, např. s ročním průměrem participace na náboženských obřadech nebo modlení mimo tyto obřady. Těmito případy jsou pro příklad Rusko, většina skandinávských zemí, ale i některé další země obecně řazené do kategorie s převahou protestantských denominací, např. Belgie, ale jedná se i o případ Francie a Maďarska. V případě Ruska, ale částečně i Ukrajiny a Lotyšska a Maďarska, bychom mohli

uvažovat, zda nedošlo po roce 1989 k revitalizaci v dimenzi nedeclarované náboženské příslušnosti, která ovšem není provázena revitalizací v dimenzích institucionalizované i privátní participace. V tomto případě by se mohlo jednat o vliv social desirability, tj. nadhodnocování sebedeclarace náboženské příslušnosti, dané např. národnostní identifikací založené na majoritním náboženství ve společnosti. V případě skandinávských zemí, s převahou protestantských denominací, může být tento rozpor mezi příslušností a participací dán obsahem pravidel protestantských věrouk. Vztah mezi deklarovanou náboženskou příslušností a praktikami i hodnotovými postoji bude tématem 3. kapitoly.

Dále, pokud si podrobněji prohlédneme jednotlivé dimenze, můžeme spatřit několik zajímavých vzorců, případně nespátřit vzorce teoreticky očekávané. Vztah mezi podílem s náboženskou příslušností a úrovní modernizace (HDI) mezi evropskými zeměmi se nejeví příliš výrazným. Připomeňme, že úrovní HDI měříme míru modernizace země. Pokud tedy v dalších analýzách prokážeme významný vliv míry modernizace na míry religiozity v evropských zemích, nelze předpokládat, že to bude vliv nejvýraznější. Rozdílnosti budou pravděpodobně dány spíše dalšími determinanty.

Také bychom mohli uvažovat i o vztahu mezi deklarovanou příslušností a indexem křesťanství i okultismu, které se opět jeví slabší v případech zemí s převahou protestantských náboženství. Pokud se podíváme na korespondenci úrovně HDI, deklarované příslušnosti s dalšími dimenzemi religiozity v případě mimoevropských zemí (dolní část tabulky 1), pak se tento vztah v deskriptivní formě jeví jako podstatně silnějším oproti zemím evropským. Mohli bychom tedy spolu s Davie Grace hovořit o evropské výjimce [Davie 2009].

Pokud se zaměřujeme na současnou skladbu religiozity, měli bychom se zajímat o základní příčiny těchto stavů. Tyto potencionální příčiny je možno zhruba rozdělit na determinanty působící na mikro-úrovni individuální či úrovni rodin a na determinanty působící na makro-úrovni jednotlivých zemí. V tabulce 2 budeme nejprve sledovat sílu vlivů determinantů na mikro-úrovni.

/Tabulka 2 bude zde, hzatím na konci textu

V tabulce 2 jsou hodnoty šancí (ODS Rattio) přítomnosti jednotlivých dimenzí religiozity v závislosti na mikro i makro determinantech v zemích Evropy. V teoretické části jsme nastínili, že Pro religiozitu jedince v dospělosti je nejdůležitější jeho formativní období, tedy přítomnost primární náboženské socializace. Šance na náboženskou příslušnost (sloupec 1)

rostou asi 7krát v případě primární socializace s náboženským vyznáním a také asi 7krát v případě primární socializace s pravidelnou (alespoň 1x měsíčně) participací. Tyto šance dále narůstají asi 1,5krát pokud měl dospělý jedinec ve svém formativním období matku s náboženským vyznáním, asi 2,4krát pokud byl s vyznáním i otec, 2,4krát pokud matka pravidelně participovala a 4krát pokud participoval i otec. Rýsují se zde dvě významná zjištění. Jednak, pro náboženskou příslušnost v dospělosti je nejvýznamnější přítomnost primární náboženské socializace, která je významným faktorem pro mezigenerační i vnitrogenerační reprodukci religiozity (téma 2. kapitoly). Za druhé, vliv rodiny původu na náboženskou příslušnost jedince v dospělosti je silnější v případě náboženské homogamie rodičů a tato síla narůstá při jejich homogamii v participaci na náboženských obřadech (téma 5. kapitoly). V dimenzích pravidelné participace (alespoň 1x měsíčně), tj. institucionalizované religiozity a v případě pravidelného modlení (alespoň 1x týdně), tj. privátní religiozity, je vliv formativního období a rodiny původu částečně odlišný. Dospělý jedinec má asi 1,2krát (statisticky nevýznamné) vyšší šanci na pravidelnou participaci, pokud měl matku s náboženským vyznáním a jeho pravidelnost modlení narůstá v tomto případě 1,6krát. Ovšem tyto hodnoty šancí narůstají 3,6 a 3,2krát, pokud byl primárně socializován s pravidelnou participací. Tedy pro návštěvnost bohoslužeb i modlení mimo bohoslužby se jeví významnějším primární socializace s pravidelnou participací, kdy můžeme předpokládat konstrukci náboženské identity a role skrze pravidelné participace. Dále, pro pravidelnou participaci i modlení v dospělosti se jeví významnou participace matky (šance narůstá 2,7krát) a ještě významnější pravidelná participace rodičů obou (šance narůstají 6,5 a 5krát). Opět tedy můžeme hovořit o významu vlivu pocíťované důležitosti participace v životech rodičů, která se odráží i v participaci i modlení jejich potomků v dospělosti. Můžeme zde tedy předpokládat významný vztah mezi náboženskou homogamií rodičů a náboženským jednáním (participací i modlením) jejich potomků v dospělosti (téma 5. kapitoly). Téma náboženské homogamie se dotýká i vlivu partnera na religiozitu dospělého jedince. Partner s náboženským vyznáním zvyšuje šance jedince na náboženskou příslušnost asi 2,7krát, méně na pravidelnou participaci a modlení (1,3 a 1,2krát). Ženy mají 1,6krát vyšší šanci na náboženskou příslušnost, 1,5krát vyšší na pravidelnou participaci a 2,1krát vyšší na pravidelné modlení. To jsou významné genderové rozdíly, nejvyšší v případě modlení mimo bohoslužby, tj. v privátní sféře. Pro vysvětlení těchto genderových rozdílností bylo použito několik teorií, které ovšem doposud nebyly dostatečně empiricky ověřeny [srov. Hamplová 2011].

V teoretické části jsme hovořili o vlivu míry individualizace, jako vymanění se z vlivů tradic a míře náboženského individualismu, jako osobního vztahu k nadpřirozenu nezprostředkovanému církvemi, vlivu těchto dvou faktorů na religiozitu jedince. Z dalších řádků tabulky 2 lze zjistit, že šance jedince na námi sledované míry religiozity klesají směrem k bydlišti ve vyšších urbálních celcích, i když ne na výrazných hodnotách. Přítomnost náboženského individualismu, jako hodnotového postoje k důležitosti církvi při vztahu k nadpřirozenu, zvyšuje šance jedince na náboženskou příslušnost asi 1,7krát, ale 0,5krát snižuje jeho šance na pravidelnou participaci. Tyto výsledky jsou překvapivé a nejsou v souladu s teoretickými předpoklady. /pozn: ještě ověřit/

Dále, pravidelná návštěvnost posvátných míst (alespoň 1x ročně) zvyšuje šance na příslušnost, participaci i modlení asi 2,5 (2,5 2,8 a 2,3). V tomto případě pravděpodobně nezjistíme směr tohoto vztahu, ale pokud budeme předpokládat, že návštěvnost posvátných míst ovlivňuje náboženské cítění jedince, jeho kulturní paměť, pak se tento vztah jeví jako významný.

Míry individualizace a náboženského individualismu jedince jsme použili jako mikro indikátory míry modernizace, která je základním determinantem religiozity/sekularity vztaheným k sekularizačním teoriím [srov. Wilson 1982] V tabulce 2 můžeme ale sledovat i vliv tří makro-determinantů, indikujících míru modernizace, míry HDI, nacionalismu a zda jedinec žije v post-komunistické zemi, tj. v zemi, v jejíž historii lze očekávat vliv komunisty prosazované protináboženské a proticírkevní politiky. Mírou HDI zde indikujeme životní úroveň ve společnosti, která zpětně může snižovat i pocity ohrožení [Norris, Inglehart 2004]. Nejvyšší HDI je v Norsku (0,943 viz tabulka 1), které zde považujeme za 100 % a HDI dalších zemí jsme vypočetali jako procentuální podíl z hodnoty Norska. Pokud tedy v zemi, kde člověk žije, se HDI přiblíží o jeden procentní bod k hodnotě Norska, pak jeho šance na náboženskou příslušnost poklesnou 0,88krát, na pravidelnou participaci 0,92krát a na modlení mimo bohoslužby 0,93krát. V případě bydliště jedince v bývalé post-komunistické zemi, kde lze očekávat násilnou sekularizaci společnosti v období komunistické totality, poklesnou šance na příslušnost 0,9krát (není statisticky sig.), na participaci 0,83krát a na modlení 0,82krát. Míra nacionalismu, jako hodnotového postoje, ovlivňuje míry námi sledovaných dimenzí religiozity jen mírně. Míry nacionalismu ve společnosti jsou měřeny procentuálními podíly populací, které se deklarují jako hrdé na svoji národnost, občanství (viz část 1.2). Takto jsme sledovali síly vlivů jednotlivých mikro a makro determinantů na náboženskou příslušnost, pravidelnou participaci a pravidelné modlení mimo bohoslužby. Ovšem, síly vlivů mikro determinantů (velikostí poměrů šancí) byly sledovány pro evropskou populaci jako

celek. Lze ovšem očekávat rozdílnosti v těchto determinantech napříč jednotlivými zeměmi, proto bude dále potřebné přizpůsobit užitou metodologii těmto předpokládaným diferencím, např. užití hierarchických modelů.

/Důležitá poznámka: V této analýze, tabulka 2, je zatímně použita pouze logistická regrese, tedy bez hierarchického sledování vztahů mezi mikro a makro úrovní. Bude přepočítáno, až bude k dispozici vhodný software (SPSS 19 až 21 s modulem GLMM). Hodnoty se pravděpodobně významněji nezmění, ale bude možno sledovat i interkorelace proměnných na mikro a makro úrovni a tím rozlišovat stavy a determinanty jednotlivých zemí. Tento software zatím není ozvučitelný pro zrakově postiženého uživatele, ale na ozvučení se pracuje./

V předchozí části jsme sledovali potenciaální determinanty a jejich sílu, ovlivňující religiozitu dospělého jedince v tradičních formách. Mezi tyto determinanty patřil i vliv rodiny původu, tj. religiozity rodičů a vliv primární náboženské socializace. V tabulce 2 jsme popsali síly těchto vlivů, ovšem dále by nás mohlo zajímat, jaké jsou podíly religiozity jedincův současnosti, v jejich formativním věku a jejich matek v jednotlivých zemích. Přesněji, v jaké míře se tyto podíly mezi jednotlivými transmisemi liší či podobají.

/Tabulka 3 bude zde, zatím na konci textu

Tabulka 3 je seřazena, podobně jako tabulka 1, od nejnižšího podílu populace s náboženskou příslušností k nejvyššímu (3. sloupec v tabulce 3).

V ČR deklaruje svoji náboženskou příslušnost 35,3 % populace, ale tato populace byla s náboženskou příslušností primárně socializována v podíle 44,6 % a u jejich matek byla tato hodnota příslušnosti 63,2 %. Pokud se tedy podíváme na hodnoty v linii matka-dítě-dospělý jedinec, pak rozdíly v těchto hodnotách vypovídají o významné dekonverzi v inter i intragenerační transmissi. Tyto hodnoty dekonverzí (od náboženské příslušnosti) jsou příčinou poklesu deklarované náboženské příslušnosti v populaci ČR. Máme tu tedy čtyři základní vzorce. Jednak, země u kterých došlo k významné dekonverzi v obou transmisích, příkladem může být, jak již bylo řečeno, ČR, ale i Německo, Francie, Nizozemí i další, ovšem na rozdíl od ČR na nižších hodnotách. Za druhé, v případech některých zemí nelze hovořit o hodnotách dekonverze na významných hodnotách, např. Kypr a Turecko. Za třetí, jsou i země, u kterých nedochází k významné dekonverzi v intergenerační transmissi, ale pouze v transmissi intragenerační, příkladem může být např. Belgie, Španělsko, Rakousko, Polsko, Itálie, Irsko, Kypr a Turecko. V těchto případech byla tedy náboženská příslušnost intergeneračně

reprodukována na hodnotách blíživých se 100 %, ale jedinci si tuto příslušnost neudrželi v takové míře i v dospělosti. A za čtvrté, U některých zemí došlo naopak k významné intragenerační konverzi, tj. kdy jsou podíly dospělých s náboženskou příslušností vyšší oproti podílům primárně socializovaným s touto příslušností. V těchto případech tedy došlo k revitalizaci v této dimenzi religiozity. Příkladem může být např. Lotyšsko, Rusko a Ukrajina. Tedy tři země bývalého SSSR. Pokud se však u těchto zemí podíváme na roční průměry participace na náboženských obřadech (pravá část tabulky), pak zjistíme, že se toto oživení týká pouze deklarace náboženské příslušnosti, ale už ne participace. Mohli bychom se tedy ptát, do jaké míry je revitalizace deklarované náboženské příslušnosti výsledkem ztotožnění se s konkrétní náboženskou věroukou a do jaké míry např. social desirability (viz téma 3. kapitoly).

Pokud se nyní zaměříme na roční průměry participací na náboženských obřadech, opět v liniích matka-dítě-dospělý jedinec (pravá část tabulky 3), můžeme opět sledovat několik vzorců. Průměr roční participace na náboženských obřadech v ČR je na hodnotě 5,6krát ročně. Podobně nízkou hodnotu můžeme sledovat i v případě Francie Švédska, Belgie, Finska, Ruska, Norska, Maďarska a Dánska. Tedy mimo ČR v zemích, kde obecně předpokládáme majoritu nebo silné zastoupení protestantských nebo pravoslavných denominací. Naopak vysoké hodnoty v případech Irsko a Polsko, které jsou považovány za silně katolické země a v případě muslimského Turecka. I v této dimenzi religiozity, tj. participace na náboženských obřadech, můžeme sledovat rozdílnosti mezi hodnotami v inter i intrageneračních transmisích. Tedy procesů dekonverzí a konverzí. Hodnoty dekonverzí a konverzí v obou transmisích, jejich potencionální determinanty a rozdílnosti sil těchto determinantů budou tématem následující 2. kapitoly.

.1.5. Shrnutí a závěr

/bude dopsán ve finální verzi

Literatura

Bader, Christopher D., Scott A. Desmond. 2006. „Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission.“ *Sociology of Religion* 67 (3): 313–329.

Beck, U. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Berger, P. 19367. *z příliš slábi ve víře*.

- Berger, P., T. Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Borowik, I. 2002. „Between Orthodoxy and Eclecticism: on the Religious Transformations of Russia, Belarus and Ukraine.“ *Social Compass* 2002 49: 497.
- Davie, G. 2009. *Výjimečný případ Evropa. Podoby víry v dnešním světě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Durkheim, E. 2002. *Elementární formy náboženského života - Systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenth.
- Froese, P. 2002. „Hungary for Religion: A Supply-Side Interpretation of the Hungarian Religious Revival.“ *Journal for the Scientific Study of Religion*.
- Froese, P. 2004a. „After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the Post-Communist World.“ *Sociology of Religion*, 65:1 57-75.
- Froese, P. 2004b. „Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed.“ *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43:1, 35–50.
- Froese, P. rok nevím. „Hungary for Religion: A Supply-Side Interpretation of the Hungarian Religious Revival.“ *Journal for the Scientific Study of Religion*,
- Grotenhuis, Manfred, and Peer Scheepers. 2001. “Churches in Dutch: Causes of Religious Disaffiliation in the Netherlands, 1937–1995.” *Journal for the Scientific Study of Religion*.
- Halman, L. 1996. „Individualism in Individualized Society? Results from the European Values Surveys.“ *International Journal of Comparative Sociology* XXXVII (3-4): 195 – 214.
- Hamplová, D. 2000. „Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP.“ *Sociologický ústav AV ČR*.
- Hamplová, D. 2011. „Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži?.“ *Sociologický časopis*, Vol. 47, No. 2.
- @HERVIEU-LÉGER, D. 1998. „The transmission and formation of socioreligious identities in modernity“. *International sociology* 13/2: 213-228.
- Hervieu-Léger, D. 2000. *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- HERVIEU-LÉGER, D. 2004. „Individualism, the Validation of Faith, and the Social Nature of Religion in Modernity“. Pp. 161-175 in R. K. Fenn (ed.), *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Iannaccone, LR. 1990. “Religious Practice: A Human Capital Approach.” *Journal for the Scientific Study of Religion* 29:297-314.
- Iannaccone, LR. 1991. “The Consequences of Religious Market Structure: Adam Smith and the Economics of Religion.” *Rationality and Society* 3:156-77.
- Kalmijn, M. 1991. „Shifting boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy.“ *American Sociological Review* 56: 786-800.

- Lambert, Y. 2004. „A Turning Point in Religious Evolution in Europe” *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 19, No. 1, pp. 29-45.
- LUCKMANN, T. 1967. *Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*. New York: The Macmillan Company, s.
- Lužný, D. 1999. *Náboženství a moderní společnost*. Brno: Masarykova Univerzita.
- O'Dea, T. 1966. *The Sociology of Religion*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Mueller, Margaret. M., Glen H. Elder. 2003. „Family Contingencies Across the Generations: Grandparent–Grandchild Relationships in Holistic Perspective“. *Journal of Marriage and Family* 65 (2): 404–17.
- O'Connor, Thomas P., Dean R. Hoge, Estrelida Alexander. 2002. „The relative influence of youth and adult experiences on personal spirituality and church involvement.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 41 (4): 723-732.
- Polack, D. 2008. „Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings.“ *Social Compass*, 55: 168.
- McLeod, H. 2007. *Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Mišovič, J. 2001. *Víra v dějinách koruny české*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Need, A. G. Evans. 2001. *Analysing patterns of religious participation in post-communist Eastern Europe* *British Journal of Sociology* Vol. No. 52 Issue No. 2, pp. 229–248.
- Nešpor, Z. 2008. „Religiozita a spiritualita.“ Pp. 167-171 in Nešpor, Z., D. Václavík (akol.) *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nešpor, Z. 2010. *Příliš slábi ve víře : česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich.
- Norris, P. R. Inglehart. 2004. *Sacred and secular. Religion and politic worldwide*. Cambridge University Press.
- Polack, D. 2008. „Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings.“ *Social Compass*, 55: 168.
- Rémond, R. 2003. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: Lidové noviny.
- Sokol, J. 2003. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál.
- Stark, Rodney, and Laurence R. Iannaccone. 1994. „A Supply-Side Reinterpretation of the ‘Secularization’ of Europe.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 33: 230–52.
- Tomka, M. 1998. „Contradictions of secularism and the preservations of the sacred. Four contexts of religious change in communism.“ Pp. 177-189 in Rudi Laermans, Bryan R. Wilson, J. Billiet (eds.). *Secularization and Social Integration. Papers in Honor of Karel Dobbelaere*. Leuven: Leuven University Press.
- Tomka, M. 1999. „Marginalizace a opozice jako motivy izolacionismu a konzervatismu východoevropského katolicismu.“ Pp. 91-109 in Jiří Hanuš (ed.). *Náboženství v době společenských změn*. Brno: MPÚ Masarykova universita.

Tschannen, O. 1994. "Sociological controversies in perspective." Review of Religious Research, Vol. 36, No. 1.

Walter, T., G. Davie. 1998. „The Religiosity of Women in the Modern West.“ The British Journal of Sociology 49: 640-660.

White, K. C., A. Guest. 2003. "Community Lost or Transformed? Urbanization and Social Ties." City and Community 2:239–59.

WILSON, B. R. 1982. Religion in Sociological Perspective. Oxford: Oxford University Press, s.

Wright, R. B., D. Giovannelly, E. G. Dolan, M. Evan. 2011. „Explaining deconversion from christianity. A study of online naratives.“ Journal of Religion & Society. Vol. 13.

Zrinscak, S. 2004. „Generations and Atheism: Patterns of Response to Communist Rule among Different Generations and Countries.“ Social Compass 2004 51: 221.

Data

International Social Survey Programme. 2008.

WORLD VALUES SURVEY 1981-2008 OFFICIAL AGGREGATE v.

20090901, 2009.

World Values Survey Association (www.

worldvaluessurvey.

org).

United Nations. 2011. Human Development Report. Dostupné z:

<http://hdr.undp.org/en/humandev/>

Wikipedia. 2013. Seznam států Evropy a jejich správních celků. Dostupné z:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_st%C3%A1t%C5%AF_Evropy_a_jejich_spr%C3%A1vn%C3%ADch_celk%C5%AF

Tabulka 1. Podíly s náboženskou příslušností, roční průměry participace a modlení, index křesťanství a okultismu, HDI (evropské země)

Země	Podíl s náb. přísl. (%)	Participace ročně (d)	Modlení ročně (d)	Index křesť. (d)	Index okult. (d)	HDI
Česko	35,3	5,6	44,8	0,8	1,7	0,865
Francie	51,4	5,2	66,9	1,1	1,1	0,884
Nizozemí	57,3	11,8	138,1	1,3	0,8	0,910
Lotyšsko	60,6	7,1	74,1	1,6	2,4	0,805
Německo	65,6	8,6	85,2	1,5	0,9	0,905
Vel. Brit.	67,1	15,5	107,8	1,9	*	0,863
Švédsko	70,2	3,9	42,9	0,9	*	0,904
Švýcarsko	74,2	11,6	142,6	1,7	1,5	0,903
Belgie	77,7	6,8	69,9	0,9	*	0,886
Španělsko	78	17,0	118,3	1,8	*	0,878
Slovinsko	80,3	13,8	71,6	1,7	1,5	0,884
Slovensko	81,3	23,7	176,8	2,1	1,8	0,834
Finsko	81,7	4,4	92,3	1,3	0,7	0,882
Rusko	81,8	3,3	3,3	1,6	1,9	0,755
Rakousko	83,6	12,7	88,9	1,3	1,3	0,885
Norsko	84	3,7	34,9	1,2	0,8	0,943
Maďarsko	84,2	6,6	85,8	1,4	*	0,816
Dánsko	85,7	5,0	19,7	1,0	0,9	0,895
Polsko	87,1	29,8	201,5	2,7	*	0,813
Itálie	89	20,8	144,8	2,5	*	0,874
Portugalsko	89,7	16,2	130,8	2,2	*	0,809
Ukrajina	90,5	9,9	121,3	2,0	*	0,729
Irsko	92,3	30,0	179,9	2,7	1,5	0,908
Chorvatsko	93,5	19,7	162,7	2,3	*	0,796
Kypr	99,6	16,2	149,4	2,7	*	0,840
Turecko	99,7	53,4	74,6	3,8	0,6	0,699

Zdroj: ISSP 2008, United Nations 2011. *Otázky nebyly součástí dotazníku.

Tabulka 1. Pokračování (mimoevropské země)

Země	Podíl s náb. přísl. (%)	Roční part. (d)	Roční modlen. (d)	Index křesť. (d)	Index okult. (d)	HDI
Japonsko	38	5,4	108,5	1,1	*	0,901
Austrálie	55,6	8,5	90,5	1,5	*	0,925
Nov. Zéland	59,5	11,3	117,7	1,7	1,3	0,908
Již. Korea	60,3	21,6	125,5	1,8	0,9	0,897
Uruguay	70,3	9,3	143,2	2,4	*	0,783
USA	83,8	23,2	316,0	3,2	*	0,910
Jihoafrická r.	84,2	25,6	329,8	3,2	2,1	0,619

Taiwan	87,2	16,8	98,2	2,5	*	*
Čile	90	18,0	188,0	3,1	*	0,805
Mexiko	91,4	29,1	204,3	3,0	1,2	0,770
Venezuela	92,6	26,7	327,3	3,1	1,7	0,735
Dominikán.r.	97	34,0	53,9	3,4	1,6	0,689
Izrael	97,2	20,6	152,8	2,6	*	0,888
Filipíny	100	42,8	417,1	3,3	1,5	0,644

Tabulka 2. Hodnoty šancí na náb. příslušnost, pravidelnou participaci a modlení v evropských zemích v závislosti na jednotlivých determinantech

	Nábož. přísl.	Particip. => 1xměs.	Modlení => 1xtýd.
Prim. Soc. s vyz.	7,3	1,2*	1,6
Prim. Soc. s part.	7,4	3,6	3,2
Matka s vyz.	1,5	1,3*	1,4
Mat. i ot. S vyz.	2,4	1,5	1,9
Matka s part.	2,4	2,7	2,7
Mat. i ot. S part.	4	6,5	5
Pohl. Žena	1,6	1,5	2,1
Partner s vyz.	2,7	1,3	1,2
Maloměsto	0,8	0,9	0,96*
Velkoměsto	0,8	0,7	0,83
Náb. Indiv.	1,7	0,5	1,1
Návštěvy posv.	2,5	2,8	2,3
HDI %	0,88	0,92	0,93
Nacionalismus	1,02	1,02	1,01
Postkom. Země	0,9*	0,83	0,82
R ² Nagelkerka	0,413	0,427	0,305

Zdroj: ISSP 2008, WVS 2005. *sig >0,05, jinak sig <0,05.

Tabulka 3. Podíly populací s náb. příslušností v dospělosti, v jejich formativním věku a jejich matek. Průměrná roční participace dospělých, v jejich dětství a jejich matek. (evropské země)

Země	Matkys náb. přísl. (%)	Děti s náb. přísl. (%)	Dospělý s náb. přísl. (%)	Matky roč. part. (d)	Děti roč. part. (d)	Dospělý roč. part. (d)
Česko	63,2	44,6	35,3	13,3	10,7	5,6
Francie	89,7	83,7	51,4	16,6	25,1	5,2
Nizozemí	85,2	76,7	57,3	28,6	26,7	11,8
Lotyšsko	78,8	53,3	60,6	10,8	6,5	7,1
Německo	85,1	78,5	65,6	20,9	23,4	8,6
Vel. Brit.	91,5	89,3	67,1	24,8	28,3	15,5
Švédsko	94,7	90,6	70,2	8,9	8,1	3,9
Švýcarsko	97,5	94	74,2	25,5	30,9	11,6
Belgie	92,5	91,4	77,7	28,3	35,4	6,8
Španělsko	97,2	97	78	33,2	38,2	17,0
Slovinsko	94,1	86,6	80,3	28,4	33,7	13,8

Slovensko	92,9	87,1	81,3	37,3	33,7	23,7
Finsko	96,4	94,7	81,7	5,5	4,2	4,4
Rusko	77,2	31,3	81,8	5,4	2,6	3,3
Rakousko	95,9	95,9	83,6	26,6	28,1	12,7
Norsko	94	87,7	84	8,6	9,0	3,7
Maďarsko	93,6	84,6	84,2	18,1	21,9	6,6
Dánsko	91,1	87,2	85,7	7,2	6,9	5,0
polsko	99,4	99,2	87,1	45,0	47,1	29,8
Itálie	97,1	96,8	89	37,1	40,9	20,8
Portugalsko	98,1	97,8	89,7	34,5	34,4	16,2
Ukrajina	85,5	72	90,5	11,1	6,2	9,9
Irsko	99,1	98,6	92,3	50,5	47,3	30,0
chorvatsko	97,1	91,6	93,5	30,4	33,7	19,7
Kypr	99,9	99,9	99,6	30,1	25,4	16,2
Turecko	99,9	99,7	99,7	48,5	31,0	53,4

Zdroj: ISSP 2008. Sig<0,05.